

УДК 81'25

Г. М. Старасціна

**СТАНАЎЛЕННЕ ЛИНГВІСТЫЧНАЙ ТЭОРЫІ ПЕРАКЛАДУ
І ЯЕ АДЛЮСТРАВАННЕ Ё ПРАЦАХ РАСІЙСКІХ
І ЗАМЕЖНЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ**

В статье анализируется процесс формирования лингвистической теории перевода и ее отражение в работах российских и зарубежных исследователей. Представлены основные понятия и теории, описывающие закономерности и возможности перевода с собственно линг-

вистической позиции. Ученые, работы которых анализируются, оказали большое влияние на формирование лингвистической теории перевода и были ее основателями.

This article is devoted to formation of linguistic theory of translation and its reflection in the works of Russian and foreign researchers. The article presents the basic concepts and theories that describe patterns and possible relocation from the linguistic position. Scientists, whose works are analyzed in the article, had a great influence on the formation of linguistic theory of translation and are considered to be its founders.

Ключевые слова: русское языкознание, зарубежная лингвистика, лингвистическая теория перевода, перевод, эквивалентность.

Key words: Russian linguistics, foreign linguistics, linguistic theory of translation, translation, equivalence.

Сучаснае перакладазнаўства можна ахарактарызаваць як вынік міждысцыплінарных даследаванняў, якія выкарыстоўваюць метады цэлага шэрагу навук. Вывучэнне перакладу праводзіцца з пазіцыі мовазнаўства, літаратуразнаўства, кагнітыўнай і эксперыментальнай псіхалогіі, нейрафізіялогіі, этнаграфіі і інш. Аднак большасць работ у галіне тэорыі перакладу маюць лінгвістычную аснову. Менавіта лінгвістычныя даследаванні ўнеслі асноўны ўклад у развіццё навукі аб перакладзе. Не выклікае сумненняў, што сярод фактараў, якія ўплываюць на ход і вынік працэсу перакладу, найбольш аб'ектыўнымі і вызначальнымі з'яўляюцца лінгвістычныя фактары [2; 9].

Сур'ёзна вывучаць лінгвістычныя аспекты перакладу пачалі савецкія даследчыкі ў сярэдзіне ХХ стагоддзя. Так, А.В. Фёдарав у сваёй кнізе “Уводзіны ў тэорыю перакладу”, якая пабачыла свет у 1953 г., упершыню гаворыць аб неабходнасці стварэння лінгвістычнай тэорыі перакладу. Ён прапаноўвае адрозніваць агульную тэорыю перакладу, якая выпрацоўвае рэкамендацыі для любых камбінацый моў, і прыватную тэорыю перакладу, якая апісвае адпаведнасці паміж двума канкрэтнымі мовамі. Аўтар лічыць неабходным даследаваць пераклад з пазіцыі лінгвістыкі, звяртае ўвагу на неабходнасць вывучэння асаблівасцей перакладу тэкстаў розных функцыянальных стыляў і жанраў (у тым ліку мастацкіх). Працы А.В. Фёдарова адыгралі важную ролю ў станаўленні лінгвістычнай тэорыі перакладу. Многія пытанні, узнятыя аўтарам, атрымалі далейшае развіццё ў працах іншых даследчыкаў і паслужылі асновай для распрацоўкі сучаснай тэорыі перакладу.

Адным з першых даследчыкаў, які аказаў вялікі ўплыў на станаўленне лінгвістычнай тэорыі перакладу, быў Я.І. Рэцкер. Ён з'яўляўся заснавальнікам тэорыі заканамерных адпаведнасцей, пабудаванай на параўнанні сістэмных адносін паміж мовамі. Заслуга гэтага даследчыка заключалася ў тым, што ён звярнуў увагу на заканамерны характар лексічных адпаведнікаў пры перакладзе, адзначыў важнасць вывучэння іх тыпаў і паспрабаваў вы-

значыць ступень лексіка-семантычнай суаднесенасці супастаўляльных адзінак. Даследчык вылучыў тры асноўныя тыпы адпаведнасці паміж лексічнымі адзінкамі арыгінала і перакладу: эквіваленты, аналагі (варыянтныя і кантэкстуальныя адпаведнікі) і адэкватныя замены (усе віды перакладчыцкіх трансфармацый) [7]. Трэба адзначыць, што Я.І. Рэцкер разумеў пад “эквівалентам” перакладны адпаведнік з мінімальнай залежнасцю ад кантэксту і не разглядаў гэты тэрмін як “правільна знойдзеная адпаведнасць”, хаця менавіта такое разуменне эквівалента стала пераважным у сучаснай тэорыі перакладу. Класіфікацыя адпаведнікаў Я.І. Рэцкера без змен або з некаторымі мадыфікацыямі лягла ў аснову большасці навучальных дапаможнікаў па перакладзе, а таксама ўлічвалася пры распрацоўцы пазнейшых класіфікацый. Так, гэта тэорыя паслужыла базай для сістэмы адпаведнікаў Л.С. Бархударова, які вызначаў поўныя, частковыя адпаведнікі і адсутнасць адпаведніка [1].

Адной з першых прац, дзе працэс перакладу апісваецца з лінгвістычных пазіцый, была праца І.І. Рэўзіна і В.Ю. Розэнцвейга “Асновы агульнага і машыннага перакладу”. Аўтары проціпастаўляюць паняцці “агульны пераклад” і “машынны пераклад”, абапіраючыся ў сваёй працы на канцэпцыю структурнага мовазнаўства. Разглядаючы працэс перакладу як пераўтварэнне тэксту арыгінала ў тэкст перакладу, аўтары прапануюць адрозніваць два шляхі такога пераўтварэння – уласна пераклад і інтэрпрэтацыю [6, с. 21].

Лінгваперакладчыцкія праблемы ўзнікаюцца і ў кнізе А.Д. Швейцэра “Пераклад і лінгвістыка” [8]. Даследчык аналізуе працэс перакладу на аснове вылучэння ў тэксце арыгінала дэнагатыўных, канататыўных і прагматычных значэнняў і разглядае пытанне аб тым, у якой меры розныя мадэлі перакладу прымяняюцца для перадачы кожнага з названых відаў значэнняў. Адпаведна, А.Д. Швейцэр вылучае семантычныя, стылістычныя і прагматычныя праблемы перакладу.

В.Н. Камісараў заслужана ўвайшоў у гісторыю расійскага перакладнага ведаўства як адзін з вядучых даследчыкаў перакладу. У сваіх шматлікіх працах ён зводзіць розныя аспекты лінгвістычнага аналізу перакладу ў адзіную тэарэтычную канцэпцыю. Асаблівая ўвага надаецца распрацоўцы прынцыпаў лінгвістычнага аналізу і праблеме перакладчыцкай эквівалентнасці. В.Н. Камісараў распрацаваў тэорыю ўзроўняў эквівалентнасці, якая атрымала шырокае прызнанне ў нашай краіне і за мяжой. Паводле тэорыі В.Н. Камісарова, эквівалентнасць перакладу заключаецца ў максімальнай ідэнтычнасці ўсіх узроўняў зместу тэкстаў арыгінала і перакладу. Гэта тэорыя папоўніла шэраг прабелаў дэнагатыўнай і трансфармацыйнай мадэляў перакладу і з’явілася вялікім крокам наперад у параўнанні з імі.

Развіцццю тэорыі перакладу спрыялі і працы замежных даследчыкаў. Першай кнігай за мяжой, цалкам прысвечанай лінгвістычным аспектам перакладу, стала “Супастаўляльная стылістыка французскай і англійскай моў” (1958) Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне. Яе аўтары на аснове супастаўляльнага аналізу дзвюх моў выяўляюць міжмоўныя адпаведнасці, адзінкі, якія з’яўляюцца ўзаемазамяняльнымі пры перакладзе. Як адзначае В. Н. Камісараў, важнай заслугай Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне была спроба сістэматызаваць розныя спосабы перакладу, што было пазней выкарыстана пры апісанні перакладчыцкіх трансфармацый, з дапамогай якіх ажыццяўляецца працэс перакладу [2, с. 21].

Адным з першых да перакладчыцкай праблематыкі звярнуўся і вядомы французскі мовазнаўца Ж. Мунэн. У сваіх працах ён разглядае шырокае кола пытанняў, якія раскрываюць сувязь мовазнаўства з тэорыяй перакладу. Даследчык ставіць перад сабой задачу раскрыць вялікія магчымасці выкарыстання паняццяў і метадаў даследавання, якія выкарыстоўвае сучаснае мовазнаўства, для вывучэння перакладчыцкіх праблем. Перш за ўсё ён разглядае канцэпцыі аб мове, якія ставяць пад сумненне саму магчымасць перакладу. У сваёй працы “Тэарэтычныя праблемы перакладу” ён піша: “Варта разгледзець таксама, што менавіта робяць перакладчыкі, калі яны перакладаюць, разгледзець, калі, як і чаму правільнасць іх перакладаў не аспрэчваецца сацыяльнай практыкай, у той час як у тэарэтычным плане лінгвістыка схільная адмаўляць гэтую правільнасць” [4, с. 40]. Пераклад для Ж. Мунэна – гэта не простая падстаноўка слоў адной мовы замест слоў іншай мовы, ён заўсёды звязаны з пэўнымі пераўтварэннямі.

Перакладчыцкай праблематыцы надаецца вялікая ўвага і ў артыкуле Р. Якабсона “Аб лінгвістычных аспектах перакладу”, у якім аўтар адзначае выключна важную ролю перакладу для лінгвістычнай навукі. Даследчык разглядае пераклад як універсальны сродак лінгвістычнага аналізу. “Эквівалентнасць пры існаванні адрозненняў – гэта кардынальная праблема мовы і цэнтральная праблема лінгвістыкі. Як і лобы атрымальнік вербальнага паведамлення, лінгвіст з’яўляецца яго інтэрпрэтатарам. <...> Любое параўнанне дзвюх моў прадугледжвае разгляд іх узаемнай перакладальнасці” [10, с. 18]. Аўтар адзначае вялікую тэарэтычную значнасць перакладу для іншых абласцей мовазнаўства і прапануе размяжоўваць унутрымоўны пераклад, міжмоўны пераклад і міжсеміятычны пераклад, дзе адна знакавая сістэма пераўтвараецца ў іншую.

Вялікі ўплыў на развіццё лінгвістычнай тэорыі перакладу ва ўсім свеце аказаў выдатны амерыканскі лінгвіст Ю. Найда. Ён быў адным з першых, хто выкарыстаў слова “навука” ў адносінах да вывучэння перакладу, ужыўшы гэтае слова ў назве адной са сваіх кніг (“Да навукі перакладаць”). Менавіта

Ю. Найда ўвёў у навуковы ўжытак паняцці “фармальна эквівалентнасць” і “дынамічная эквівалентнасць”. Ён лічыў, што “пры захаванні фармальнай эквівалентнасці ўвага канцэнтруецца на самім паведамленні, як на яго форме, так і на змесце, для дасягнення ж дынамічнай эквівалентнасці перакладчык павінен арыентавацца не на фармальныя асаблівасці арыгінала, а на рэакцыю атрымальнікаў перакладу, дамагаючыся максімальнай зразумеласці і натуральнасці тэксту, захавання нормаў мовы перакладу” [5, с. 118]. Ён сцвярджаў, што абсалютна дакладны пераклад немагчымы і паміж мовамі не можа быць дакладнай адпаведнасці [5, с. 114]. Ю. Найда распрацаваў таксама трансфармацыйную мадэль перакладу, якая складаецца з трох этапаў: 1) этап аналізу – павярхоўныя структуры арыгінала пераўтвараюцца ў ядзерныя структуры зыходнай мовы, гэта значыць ажыццяўляецца трансфармацыя ў межах мовы арыгінала; 2) этап пераносу – замена ядзернай структуры зыходнай мовы эквівалентнай ёй ядзернай структурай мовы перакладу (міжмоўнай трансфармацыя); 3) этап сінтэзу, або рэканструявання – перанесены матэрыял апрацоўваецца для канчатковай адаптацыі і прывядзення да нормаў мовы перакладу. Працы Ю. Найды адыгралі важную ролю ў агульным працэсе фарміравання лінгвістычнай тэорыі перакладу. Яны апырэдзілі развіццё многіх раздзелаў сучаснага перакладазнаўства, асабліва даследаванні ў галіне прагматыкі і семантыкі перакладу.

У 1965 годзе ў Вялікабрытаніі выйшла праца Дж. Кэтфорда пад назвай “Лінгвістычная тэорыя перакладу”, дзе праблема эквівалентнасці разглядаецца як цэнтральная праблема тэорыі перакладу. Дж. Кэтфорд лічыць, што “можна ўсталяваць перакладчыцкія эквіваленты паміж любой парай моў або дыялектаў і перакладаць з адной на другую незалежна ад таго, роднасць гэтых мовы ці не, і якія прасторавыя, часавыя і сацыяльныя адносіны існуюць паміж імі” [3, с. 91]. Даследчык таксама сцвярджае, што “цэнтральнай задачай тэорыі перакладу з’яўляецца апісанне прыроды перакладчыцкай эквівалентнасці і ўмоў яе дасягнення” [3, с. 92]. Гэта задача павінна вырашацца шляхам супастаўлення рэальна выкананых перакладаў з іх арыгіналамі. Дж. Кэтфорд даказвае, што перакладчыцкая эквівалентнасць не азначае ўзнаўлення ўсяго зместу арыгінала і што яна з’яўляецца семантычным паняццем, якое варта адрозніваць ад паняцця “фармальнай адпаведнасці” паміж катэгорыямі дзвюх моў. Выказаныя Дж. Кэтфардам палажэнні ляглі ў аснову семантычнай мадэлі (тэорыі) перакладу.

У другой палове 1960-х гадоў лінгвістычная тэорыя перакладу ўзбагацілася працамі прадстаўнікоў Лейпцыгскай школы перакладу, якія актыўна займаліся вывучэннем пытанняў, звязаных з камунікатыўнымі функцыямі перакладу (О. Кадэ, А. Нойберт), прагматычнымі аспектамі перакладу (А. Нойберт).

Таким чином, лінгвістична теорія перекладу як самостійна наука склалася на канці 1960-х гадоў. Далейшае яе развіццё ішло па шляху ўзбагачэння новымі канцэпцыямі і тэорыямі, якія апісвалі заканамернасці і магчымасці перекладу з лінгвістычных пазіцый.

Літаратура

1. Бархударов, Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории переводов / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Комиссаров, В. Н. Теория перевода: лингвистические аспекты : учеб. для ин-тов и фак. иностр. языков / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Кэтфорд, Дж. Лингвистическая теория перевода / Дж. Кэтфорд // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. статей / под общ. ред. В. Н. Комиссарова. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 91–114.
4. Мунэн, Ж. Теоретические проблемы перевода : перевод как языковой контакт / Ж. Мунэн // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. статей / под общ. ред. В. Н. Комиссарова. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 36–42.
5. Найда, Ю. К науке переводить: принципы соответствий / Ю. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. статей / под общ. ред. В. Н. Комиссарова. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 114–137.
6. Ревзин, И. И. Основы общего и машинного перевода : учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. языков / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. – М. : Высшая школа, 1964. – 243 с.
7. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.
8. Швейцер, А. Д. Перевод и лингвистика (газетно-информационный и военно-публицистический перевод) / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.
9. Швейцер, А. Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215с.
10. Якобсон, Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сб. статей / под общ. ред. В. Н. Комиссарова. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 16–25.